

Mehmed Quarti Turcarum Tyranni ex turcica - arabico - persico idiomate in latinum translata et diversis notis ac reminiscentiis illustrata a Joanne Podesta S. C. R. Majestatis a secretis 1680 adıyla Latince'ye tercüme edilmiştir. Hammer'e göre, Almanca bazı tamamlayıcı bilgileri de ihtiva eden ve Hammer koleksiyonundan Viyana Millî Kütüphanesi'ne intikal eden nüshanın tercüme-ye esas teşkil etmesi kuvvetle muhtemeldir. Kitabın mütercimi Podesta, bu nüshayı Kara Mustafa Paşa'nın kitapçısı olan bir imamdan satın aldığını söylemiştir (bk. Hammer, XI, 1-2).

BİBLİYOGRAFYA :

Cevâhirü't-tevârih, TSMK, Revan, nr. 1307, tür.yer.; Hammer (Atâ Bey), XI, 1-2; Flügel, *Handschriften*, II, 272-273; *Osmanlı Müellifleri*, III, 30; Blochet, *Catalogue-Supplément*, nr. 506; TCYK, s. 221; Karatay, *Türkçe Yazmalar*, s. 263-264; Levend, *Gazavatnâmeler*, s. 120-124, 169; Babinger (Üçok), s. 238-239; M. Tayyib Gökbilgin, "Köprülüler", *İA*, VI, 903.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

el-CEVÂİB

(الجواب)

1861-1884 yılları arasında
İstanbul'da yayımlanan
Arapça gazete.

İlk resmî Osmanlı gazetesi olan *Takvîm-i Vekâyi'* 1 Kasım 1831'de yayına başladığı zaman Türkçe dışında Arapça, Rumca, Ermenice nüshaları da neşredilmişti. Ancak Osmanlı Devleti sınırları içinde Arapça konuşan tebaaya doğrudan hitap eden bir gazete 1861'de yayımlanabildi. Lübnanlı bir Mârûnî iken ihtida edip İstanbul'a yerleşen, Avrupa'yı ve Batı dillerini iyi bilen Ahmed Fâris eş-Şidyâk ile oğlu Selim Fâris bu yayını gerçekleştirdiler. Ahmed Fâris Tabhâne-i Âmire musahhihi iken aldığı irâde-i seniyye üzerine gazetenin ilk sayısını 21 Zilkade 1277 (31 Mayıs 1861) tarihinde yayımladı. İmtiyaz sahibi kendisi olan, müdürlüğünü oğlu Selim Fâris'in yaptığı 435 × 290 mm. boyutlarındaki gazete haftalık olarak çıkıyordu. 1861 yılı içinde otuz iki sayı neşredildi. *el-Cevâ'ib*'in bu sayılarında iç ve dış haberler, edebiyat, din, teknik vb. konulara yer verilmişti. Yazılarının çoğunu Ahmed Fâris'in yazdığı gazete, basım masraflarının fazlalığı, müşteri azlığı, Türkçe tercümesinin de satışı arttırmaması gibi sebeplerle zarar ettiğinden 1862 yılı başında yayımını durdurdu.

el-Cevâ'ib aynı yıl içinde Osmanlı Devleti'nin malî desteğiyle yayımına tekrar başladı. Sadâretin teklifi üzerine 12 Receb 1279 (3 Ocak 1863) tarihli irâde-i seniyye ile kâğıdının verilmesi ve belli sayıda gazetenin devletçe satın alınması kararlaştırıldı. Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre gazetenin neşrinin desteklenme sebebi, Paris ve Marsilya taraflarında çıkan bazı Arapça gazetelerde devletin aleyhine birtakım makalelerin yazılması ve bunlarda ileri sürülen yanlış haberlerin Arabistan'a yayılmış olmasıydı.

el-Cevâ'ib bu ikinci devrede, Ahmed Fâris'in güçlü kalemi ve gazetenin dolgun bir muhteva ile neşredilmesi sayesinde kısa sürede Osmanlı Devleti'nin Arapça konuşulan vilâyetleri yanında bütün İslâm ülkelerinde de şöhret kazandı. Hindistan'dan Fas'a, Çin'den Mısır'a, Orta Asya'ya kadar geniş bir tesire sahip olan gazete, devrinde İslâmci cereyanın etkili sözcülerinden biri durumuna geldi. Ahmed Fâris, bir yandan bütün müslümanları hilâfet etrafında toplama davet ederken öte yandan müslüman ahalîye Avrupa'yı ve Batı medeniyetini tanıtmaya çalışıyordu. Gazetede irâde-i seniyyeler ve hükümet emirleri, yurt içinden ve dışarıdan çeşitli haberler, ilânlar, Avrupa basınından özetler, şiirler, edebî yazılar yer alıyordu. Ayrıca Mağrib ülkeleri, Çin ve Hindistan gibi bütün İslâm ülkelerinden haberlerle Osmanlı basınından iktibaslar da bulunuyordu. 1870'te Orta Arabistan'da bir seyahat yapan İngiliz Doughy'ye göre bu gazete gezdiği yerlerde ve hatta Necidli tüccarların Bombay'daki evlerinde bile mevcuttu. *el-Cevâ'ib* 1880'lerde bütün İslâm âleminde büyük bir şöhret ve itibar kazanmış durumdaydı. Hatta İngiliz belgeleri, o sıralarda Osmanlı Devleti ile

ilişkileri iyi olan İngiliz hükümetinin, Hindistan'da olumlu etkisi olur düşüncesiyle gazetenin her nüshasından 100 adet kadar satın alıp gizlice Hindistan müslümanları arasında dağıttığını göstermektedir. Özellikle dış politika konusunda yayımladığı makalelerle dikkati çeken Fransızlar'ın yarı resmî gazetesi *Le Temps*'da da *el-Cevâ'ib*'in Fas'tan Bengal'e kadar İslâm âleminin her tarafında okunan bir gazete olduğu, İslâm birliği üzerinde önemle durduğu ve Osmanlı sarayına bağlı bulunduğu belirtilmektedir (sene 1881, nr. 1557).

Osmanlı Devleti'nin *el-Cevâ'ib*'e desteği sürmekle birlikte Sultan Abdülhamid devrinde Bâbîâli'nin politikasına aykırı yazılar neşredildiğinde zaman zaman yayımı durdurulmuştur. Nitekim Mısır hidivini destekleyen yazıları sebebiyle gazete 15 Receb 1296'dan (5 Temmuz 1879) itibaren altı ay kadar kapatıldığı gibi yine aynı sebeple Nisan 1881'den itibaren uzun süre yayımlanmamıştır. Ayrıca gazetenin Fransa aleyhindeki neşriyatı sebebiyle zaman zaman Tunus ve Cezayir'e girmesi de yasaklanmıştır.

el-Cevâ'ib'in *Tercüme-i Cevâib* ve *Veledü'l-Cevâib* adlarıyla Türkçe nüshaları da neşredilmiştir. Ancak *Veledü'l-Cevâib*, 7. sayısında maarif konusunda çıkan bir lâyhadan dolayı Maarif nazırı tarafından kapatılmıştır.

Ahmed Fâris yaşlandıktan sonra gazetenin idaresini tek başına üstlenen Selim Fâris *el-Cevâ'ib*'i aynı seviyede tutamadı. 1884 yılında kapanan gazetenin Türkiye kütüphanelerinde bilinen son nüshası, 984. (13 Receb 1296/3 Temmuz 1879) sayıdır (Millet Ktp., Ali Emîrî, Arabî, nr. 4259).

Ahmed Fâris'in gazetede çıkan önemli makalelerinden yapılan seçmeler Se-

el-Cevâ'ib
gazetesinin
1277 (1861)
tarihli
sayısının
ilk başlığı ile
1295 (1878)
yılına ait
bir sayısının
başlığı

lim Fâris tarafından *Kenzü'r-regâ'ib fi muntehabâtı'l-Cevâ'ib* adıyla 1871-1881 yıllarında yedi cilt halinde neşredilmiştir. Ahmed Fâris'in önemli bir hizmeti de Osmanlı matbaacılığına getirdiği yeniliktir. Kurduğu modern el-Cevâib Matbaası'nda gazetenin yanında birçok Arapça ve Türkçe eser basmış, ayrıca bu kitapların bir katalogunu da yayımlamıştır. Matbaa, XIX. yüzyıl Osmanlı yayım ve basımcılığında Ebüzziyâ Matbaası gibi önemli bir hizmet görmüştür.

BİBLİYOGRAFYA:

BA, İrade-Meclis-i Vâlâ, sene 1279, nr. 21.734 ve ekleri, sene 1281, nr. 23.827, sene 1282, nr. 24.527, İrade-Dahiliye, sene 1296, nr. 63.525, 63.548, sene 1297, nr. 65.277, sene 1299, nr. 67.573, 68.698, 69.220, 69.369, sene 1300, nr. 69.541; Ph. Di Tarrâzi, *Târîhu's-şâhâfeti'l-'Arabîyye*, Beyrut 1913, I, 61-64; L. L. Shukla, "India", *Britain and Turkish Empire 1853-1882*, New Delhi 1973, s. 130; Klaus Kreiser v.dğr., "Presse", *Lexicon der Islamischen Welt*, Stuttgart 1974, III, 52-53; Hasan Duman, *Katalog*, s. 63; Atilla Çetin, "el-Cevâib Gazetesi ve Yayını", *TD*, XXXIV (1984), s. 475-484; a.mlf., "XIX. Yüzyıl Arap Kültür Dünyasında Önemli Bir Basım Organı: El-Cevâib Gazetesi", *Mélanges Professeur Robert Mantran* (haz. Abdeljelil Temimi), Zaghuan (Tunis) 1988, s. 83-92; Ziriklî, *el-A'âm*, I, 184-185; *Kâmûsü'l-a'âm*, V, 3326-3327; A. G. Karam, "Fâris al-Şhidîyâk", *El²* (Fr.), II, 819-821; Brockelmann, "Fârisü'sşidîyâk", *IA*, IV, 469-470; M. Hartman, "Matbuat", a.e., VII, 363.

ATILLA ÇETİN

CEVÂİZ

(bk. CÂİZE).

CEVÂLİ

(جوالی)

Mısır, Suriye ve Irak'ta bulunan gayri müslimler ve onlardan alınan cizye vergisi için kullanılan bir tabir.

Câliye kelimesinin çoğulu olup memleketlerinden "icla edilen" (sürülen) göçmenler demektir. Bu isim, Hz. Ömer'in Hayber ve çevresindeki yahudilerle Necranlı hristiyanları Arabistan'dan çıkarması dolayısıyla onlar için kullanılmışken daha sonra cizye veren "ehl-i zimme"yi içine alan bir anlam kazanmıştır. Ayrıca bu tabir İslâm devletlerinde (Mısır, Suriye ve Irak) güçlü gayri müslim erkeklerden her yıl alınan cizye vergisi mânâsında da kullanılmıştır. Bu vergiyi zimmîlerden toplayıp tahsis edilen yerlere sarfeden daireye Cevâlî Mukâtaası veya Ce-

vâlî Nâzirliği, bu dairenin başında bulunan kimseye de Cevâlî nâzırı denilirdi. Böylece cevâlî kelimesi asıl anlamını kaybederek İslâm ülkelerinde yaşayan gayri müslimlerin gördükleri himayenin madî karşılığı olarak ödedikleri cizye vergisi ve bu verginin idaresi mânâlarını kazanmıştır.

Cevâlî tabirinin İslâm devletlerinin idarî teşkilâtında ne zamandan beri kullanıldığı bilinmemekteyse de kelimenin ilk defa İbn Havkal'ın eserinde geçtiği görülmektedir (*Şüretü'l-arz*, I, 70). Terim olarak ise buna ilk defa Eyyûbî veziri İbn Memmâtî'nin *Qavâninü'd-devâvîn* adlı eserinde rastlanmaktadır. Fâtımîler'de cizye tahsiline Dîvân bi'l-bâb bakardı. Eyyûbîler devrinde cevâlînin tahsil mevsimi zilhicce veya muharremde açılır, zimmîlerin durumlarına göre değişik oranlarda vergi toplanırdı. 587 (1191) yılında sadece Mısır'dan 130.000 dinar cevâlî tahsil edilmiştir (Makrîzî, *el-Hıta*, I, 107). Cevâlî ayrıca Kalkaşendî ve Makrîzî'nin eserlerinde Memlûk Devleti'nin idarî müesseselerinden biri olarak geçer. Yüzyıllar boyu değişiklikler gösteren ve "â'lâ", "evsat" ve "ednâ" şeklinde derecelere ayrılan cevâlî vergisinin idaresi, Memlûkler devrinde 1315 yılına kadar sultanın has divanından ayrı bir kalem olup daha sonra emîrler ve âyanların mukâtaa*larına bağlanmıştır.

Osmanlılar tarafından fethinden sonra Mısır'da Memlûkler devrinden intikal eden kanun ve âdetlerin ıslahına çalışıldığı ve tedricen Osmanlı sistemi içinde uygulanması yoluna gidildiği sırada Vezîriâzam İbrâhim Paşa Mısır kanunnâmesini tanzim ettirdi. Bu kanunnâme ile

cevâlî mukâtaası yerinde bırakıldı ve güvenir bir nâzıra tevdi edildi.

Genellikle muharrem ayında, bazı zamanlarda da zilhicce veya ramazan aylarında tahsil edilen cevâlînin işlerini yürütmek üzere sultanın beratıyla bir nâzır tayin edilir, buna yardımcı olarak da şâd, âmil ve şâhid gibi mübaşirler görevlendirilirdi. Nüveyrî'nin *Nihâyetü'l-ereb* adlı eserinde kaydedildiği üzere, cevâlî tahsili için her yıl divan defterlerine göre gayri müslimlerin isimlerini ihtiva eden listeler cevâlî nâzırı tarafından hazırlanırdı. Bu listeler önce gayri müslim cemaatin reisleri tarafından ayrı ayrı tesbit edilir, daha sonra Cevâlî nâzırına sunulurdu. Listelerde "er-revâtıb" denilen güçlü gayri müslim erkeklerin yanında ülke dışından gelenler (et-tavârî), yetişkin olmayan erkek çocuklar (en-nevâbit), İslâm dinine yeni girenler, vefat edenler ve memleketten ayrılanlar belirtilirdi. Bu listede adı bulunan bir kimseden câliye alındığı zaman kendisine bir tezkire (îsâl veya vüsûl) verilerek ismi listeden silinir, câliyesini ödemediği ülkeden ayrılanlardan ise bu vergi geri döndüklerinde alınır. Fakat gittiği yerde ödeyip tezkiresini gösterirse hesabı o memlekete havale edilirdi.

Tahsil edilen cevâlî geliri genellikle devletin çeşitli hayır işlerine sarfedilirdi. Her yıl devlet merkezinde toplanan cevâlî emvâlinin bir miktarı hazineye girer, kalan kısmı kadıllara, seyyidlere, ilim adamlarına, fakirlere ve Haremeyn'e tahsis edilirdi. Ancak taşradaki mukâtaacıların topladıkları vergi kendi mukâtaa hâsılatlarına eklenirdi. Gelirleri devlete ait bölgelerin cevâlî hâsılatı aynı bölge-

Cevâlî
hâsılatı ile
ilgili
Mısır
beylerbeyine
gönderilen
967 (1560)
tarihli
hüküm
(BA, MD, III,
s. 361,
hüküm nr. 1069)

